

نقش انتظار در جوانی جمعیت

فاطمه جلالی، آسیه ملکی^۱، مریم ملکی، حنیفه جلالی

چکیده:

«فرزندآوری» به عنوان عامل بقای نسل بشر و مؤلفه قدرت اجتماعی و در مقابل به عنوان عامل تهدید امنیت غذایی و رفاه، موضوع اختلاف های نظری در میان مکاتب مختلف علوم اجتماعی قرار گرفته است. عده ای نیز به بهانه «اخلاق» آن را زیر سوال برده و می گویند جهان ما مملوء از رنج های فراوان است، برای تجربه لذت فرزند داشتن، آوردن او به این محیط ناامن امری غیرمنصفانه است در حالی که مکتب تربیتی کاملی نیز برای تربیت فرزند وجود ندارد. همچنین فرزندآوری موجب تعارض های اخلاقی در انجام تعهدات به خود و فرزندانمان می شود. از طرفی گرایش به تک فرزندی به بهانه مشکلات اقتصادی به عنوان یک الگو مورد توجه تعداد زیادی از زوج ها قرار گرفته است. عواملی همچون تغییر موقعیت زنان و افزایش سن ازدواج، دگرگونی ارزش ها، تغییر نگرش نسبت به نقش های خانوادگی، تمایلات خودخواهانه برای رفاه و فراغت، فردگرایی، نفوذ سبک زندگی مدرن و جست وجوی خوشبختی و لذت بیشتر از زندگی در خانواده های کم جمعیت نیز به فراگیری این الگو دامن زده است. مقاله حاضر این دیدگاه و سبک زندگی انسان منتظر را مورد بررسی و تحلیل قرار می دهد. یکی از وظایف منتظران در عصر غیبت تشکیل حکومت اسلامی است. این باور داشت با تکیه بردیدگاه زمینه سازی ظهور ظهور شکل گرفته است، از مؤلفه های قدرت و بازوان اجرایی نظام اسلامی، داشتن نیروی خلاق و جوان است و در این نگاشته که به روش تحلیلی توصیفی به آسیب های کنترل جمعیت و وظایف منتظران ظهور در جامعه ای که باور مهدویت شکل گرفته پرداخته شده است. دیدگاه زمینه ساز برای ظهور، از تمامی نمود های قدرت نرم و سخت در مواجهه استکبار، بایستی بهره داشته باشد و بی توجهی به کاهش جمعیتی ایران اسلامی، آسیب های جدی را به همراه خواهد داشت که در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته است و به این نتیجه رسیده که جامعه منتظر برای مقابله با این چالش وظیفه ای سنگین دارد.

کلید واژه: انسان منتظر، فرزند آوری، جوانی جمعیت، وظایف منتظر.

مقدمه:

^۱ سطح ۲ عمومی مدرسه علمیه کوثر (س) هرات

کنترل جمعیت و کاهش فرزندآوری، سیاستی است با روش های گوناگون که از سوی اندیشمندان کشورهای غربی اتخاذ و در سطح بین المللی مطرح شده است؛ کشورهای جهان سوم، بیش ترین سهم را در اجرای این طرح به خود اختصاص داده اند، گرچه این سیاست ها، مخالف آموزه های دینی اسلام بوده، اما در ایران به اجرای گذاشته شد و منجر به کاهش فرزندآوری گردید، از این رو سؤال اساسی در پژوهش حاضر این است که سیاست کنترل جمعیت در ایران اسلامی، چه آسیب هایی را برای جامعه منتظر و خانواده ها در پی داشته و مواجهه با این چالش اجتماعی - سیاسی چه اهمیتی دارد؟

پیشینه بحث

درباره کنترل جمعیت در چند سال گذشته پژوهش های خوبی انجام شده است، از مجموعه کتب و مقالات در این راستا، می توان به آثار زیادی اشاره کرد، که در بیشتر آنها به پیامدهای اجتماعی این حوزه نگاه شده است، اما آن چه جای خالی کار داشت و از اهمیت بسزایی برخوردار است؛ پرداختن به ارتباط کنترل جمعیت با باورداشت مهدویت در جامعه منتظر است، تاکید این نوشتار، بر اثرپذیری جامعه منتظر از این رخداد است. با توجه به وظایف منتظران در عصر غیبت با یک نگاه کلان حکومتی می توان، با نگاهی فراگیر به آسیب شناسی کنترل جمعیت در حکومت اسلامی ایران پرداخت و با واکاوی چالش های پیش رو، راهکارهایی در مواجهه این مسئله بیان نمود.

در این نگاشته با روش تحلیلی توصیفی به واکاوی این مسئله پرداخته شده است، توجه به بزرگ ترین وظیفه منتظران در عصر غیبت که تشکیل حکومت اسلامی است، مورد بررسی قرار گرفت و سپس رابطه استحکام حکومت اسلامی با جمعیت پرداخته شده است و چالش های پیش روی جامعه با رخداد کنترل موالید بررسی شده است، گرچه با زوایای دیگری میتوان به آسیب های کنترل جمعیت در جامعه نگاه کرد، اما با توجه به شرایط موجود کشور ایران که در یک حکومت اسلامی هستیم به این چالش پرداخته شده است، در این راستا با بهره گیری از آموزه های دینی، به این نتیجه می رسیم که اجرای این سیاست ها، آسیب های فراوانی را در حوزه جامعه و خانواده به همراه داشته است، آسیب های امنیتی و تضعیف جبهه حق از سویی و آسیب های اخلاقی و تربیتی برای فرزندان و... را در پی داشته، به همین خاطر باید برای مواجهه با این چالش از اجرای این سیاست ها جلوگیری شود و با مدیریتی فراگیر به مقابله با آن گام برداشت. در این مقاله در مورد مقوله های نقش انتظار در جوانی جمعیت پرداخته شده

که تفاوت آن با مقاله های قبل در این بوده که آنها به صورت کلی در مورد فرزند آوری و خطر کاهش جمعیت و پیری جمعیت در آینده سخن گفته اند اما در این مقاله روشن می شود. نقش انسانی که منتظر حجت بی الحسن و امام زمان (عج) خود است. چگونه باید از تمام مشکلات اقتصادی و سختی های فرزند پروری و جامعه پر از تهاجم فرهنگی که پیش رو است واکثرا از همین سختی ها افراد به تک فرزندی یا زندگی بدون فرزند روی آورده اند. باید با تمام قدرت در این سختی پیش رود با با قلبی مالا مال از عشق به امام زمان خود با تمام این موارد بجنگد و خود را وقف در راه امام زمان خود کند تا با یاری خدا و نگاه حجت بن الحسن بتواند این مهم را به نحو احسن به سرانجام برساند.

سؤال اصلی:

نقش انسان منتظر در جوانی جمعیت چیست؟

سؤال فرعی:

۱- زنان مذهبی و انقلابی چه نقشی در تربیت سرباز ولایت دارند؟

۲- طلبه ها که سرباز امام زمان هستند چه کمکی در این زمینه می توانند داشته باشند؟

نعمت فرزند و تداوم نسل موهبتی الهی است که خداوند متعال آنرا به انسان و سایر موجودات زنده ارزانی داشته تا از این طریق محبت خود را به یکدیگر انتقال دهند. ورود فرزند به حریم خانواده، امید و آرزو را در وجود والدین تقویت و زنده می کند، تلاش والدین برای تامین نیازهای روزانه و آینده دوچندان می شود، در کنار سختی ها، حلاوت و شیرینی هایی را به همراه دارد که با کمتر مقوله دیگری قابل مقایسه است. فرزندان با رفتار، تحرک و نشاطی که با خود ایجاد می کنند، به محیط خانه و والدین خود نیز شادی می بخشند و تجربه نشان داده در چنین شرایطی افسردگی و استرس در زندگی کاهش می یابد.

فرزندآوری یکی از مهمترین عوامل و شاخصه های پایداری نظام خانواده است، در خانه هایی که تنوع وجود ندارد، یکنواختی، ملال، تضعیف روابط و سرخوردگی حاکم می شود.

صنعتی شدن و گرفتاری مردم به مشاغل متعدد در دهه های اخیر بویژه در جوامع غربی باعث شده هر روز شاهد کمرنگ شدن نظام خانواده باشیم و بیشتر خانواده ها یا اقدامی برای

فرزندآوری نداشته باشند یا اینکه به حداکثر یک فرزند بسنده کنند که متأسفانه در دهه اخیر این موضوع در ایران نیز گسترش یافته است.

مقوله جوان‌سازی جمعیت به یکی از ضرورت‌های کنونی جوامع مختلف تبدیل شده است، ایران نیز در سال‌های اخیر با این معضل روبرو شده و کارشناسان خطرات این موضوع و خارج شدن بخش زیادی از افراد فعال جامعه را از سن فعالیت با پیر شدن جمعیت در سال‌های آینده هشدار می‌دهند.

باروری، مرگ و میر، مهاجرت از مهم‌ترین عوامل تغییر جمعیتی شناخته می‌شوند که در این میان نقش باروری از دیگر آیتم‌ها پررنگ‌تر است.

میزان باروری به تعداد فرزندان که یک زن در طول دوران باروری خود با توجه به سن باروری (۱۵ تا ۴۹ سال) بدون به شمار آوردن مرگ و میرهای فرزندان به دنیا می‌آورد؛ اطلاق می‌کنند.

کاهش مستمر باروری موجب کاهش تعداد مولید و در نتیجه کم شدن تعداد جمعیت در گروه‌های سنی پایین می‌شود.

آمارهای قابل استنادی از جمعیت کشور تا سال ۱۳۳۵ وجود نداشت و در این تاریخ بر اساس سرشماری صورت گرفته جمعیت ایران حدود ۱۹ میلیون نفر برآورد می‌شود که در آخرین سرشماری سال ۱۳۹۵ به ۸۰ میلیون رسید که نشان می‌دهد طی یک باز زمانی حدود ۶۰ ساله جمعیت کشورمان حدود چهار برابر شده است.

میزان مرگ و میر در ایران طی دهه‌های اخیر همواره در حال کاهش بوده که از جمله عوامل مؤثر در این امر، جوانی ساختار جمعیت، بهبود وضع تغذیه و بهداشت است.

سال ۱۳۴۵ میزان مرگ و میر در ایران ۱۶۰۲ نفر در یک هزار نفر بود که سال ۱۳۹۵ به حدود پنج در یک هزار کاهش یافته است، میزان مرگ و میر کودکان زیر یکسال نیز از ۱۱۲ در یک هزار سال ۱۳۵۵ به حدود ۱۵ در یک هزار سال ۱۳۹۵ رسیده است.

رشد بالای باروری در دهه ۶۰ باعث شده سالمندی جمعیت با سرعت بیشتری در مقایسه با کشورهای توسعه‌یافته جهان، به وقوع بپیوندد و باید گفت که دولت‌مردان فرصت چندانی برای مقابله با این موضوع (تغییر در ساختار سنی جمعیت) نخواهند داشت.

مطالعات نشان می‌دهد از اواخر دهه ۱۴۰۰ جمعیت ایران رو به سوی سالمندی رفته و در سال ۱۴۲۰ به مرحله سالمندی خواهد رسید و در دهه پس از آن با سالخوردگی جمعیت روبرو

خواهیم بود و سال ۱۴۳۰ حدود ۳۰ درصد جمعیت ایران کشور سالمند هستند و بر این اساس در این سال پنجره جمعیتی کشور بسته می‌شود، بنابراین با در نظر گرفتن سن باروری، کمتر از هشت سال دیگر برای حل این بحران فرصت داریم.

پنجره جمعیتی (DW) دوره‌ای است که در آن کمتر از یک سوم جمعیت، خارج از سنین فعالیت (زیر ۱۵ و بالای ۶۵ سال) و بیشتر از دو سوم جمعیت در سنین فعالیت (۱۵ تا ۶۴ سال) باشند، یا به عبارتی حداقل ۷۰ درصد جمعیت در بازه سنی ۱۵ تا ۶۴ سال (سنین فعالیت و کار) باشند و نوعی ساختار جمعیتی مطلوب برای شتاب بخشیدن به رشد اقتصادی فراهم شود. بر اساس آمار موجود نرخ باروری بعد از برنامه اول توسعه ایران، سال ۷۱ به چهار فرزند، سال ۸۵ به ۱.۸ و در سال ۹۹ به حدود ۱.۶ رسیده و این در حالی است که خط قرمز جمعیتی نباید کمتر از ۲.۱ فرزند باشد و این همان نرخ جایگزینی است که اگر تداوم داشته باشد، نرخ جمعیت را منفی هم خواهد کرد.

طبق سناریوهای موجود بین المللی برآورد شده که در سال ۱۴۳۰ جمعیت ایران ۹۳ میلیون و ۶۰۰ هزار نفر شود و تا سال ۱۴۲۵ افزایش جمعیت را تجربه کرده و سپس هرم جمعیتی رو به کاهش می‌رود، چرا که نرخ باروری زیر خط جایگزین است.

بر این اساس، سال ۱۴۳۰ جمعیت ایران، میانسالی سن ۴۵ سال را تجربه می‌کند، یعنی نصف جمعیت بالای ۴۵ سال و نسبت دیگر کمتر از ۴۵ سال می‌شود و در این صورت با کشورهای سالخورده برابر می‌شویم، سرعت رشد سالمندی در ایران چهار و نیم درصد است و این رقم بسیار بالا و خطر آفرین خواهد شد.

حوزه علمیه خاهران در عرصه فرهنگ سازی جوانی جمعیت که یک جهاد است، می‌تواند نقش زیادی ایفا کند که در این زمینه می‌بایست برنامه ریزی شود.

به لزوم ارتباط صمیمی با بدنه جوان جامعه و تبیین و بیان خدماتی که توسط نظام اسلامی انجام شده است، ولی از یک طرف دشمن از ناآگاهی مردم و از یک سو با تزریق اطلاعات غلط، در فتنه اخیر بهره برد که می‌بایست برای مقابله با آن برنامه ریزی و اقدام شود.

مدارس علمیه بانوان به ویژه در شرایط امروز جامعه، می‌توانند اثرگذاری بیشتری نسبت به طلاب برادر داشته باشند زیرا از آنجا که سبک زندگی اسلامی در مقابل شیوه زندگی مصرف زدگی و مصیبت بار غربی، زمانی در مسیر درست خودش قرار می‌گیرد که از درون خانواده فرهنگ سازی شود، از این رو، حوزه علمیه خاهران می‌تواند به این مسئله خیلی کمک کند و

کردی و چه قدمی برداشتی ما چه می‌گوییم. آیا از شرم می‌توانیم سر به بالا بگیریم؟ پس تا دور نشده و کار از کار نگذشته باید این تصمیم قشنگ و دنیا و آخرت ساز راجامعه عمل بپوشیم. طبق احادیث فراوانی که در این زمینه از پیامبر بزرگ اسلام نقل شده که فرمودند: من به فرزندان سقط شده شما مسلمانان در آخرت مباحات دارم.

- با نگاهی به اسناد روایات متوجه می‌شویم درصد بالای از آنها از پیامبر خدا نقل شده است. این توجه، بیانگر این نکته است که پیامبر خدا بعد از استقرار حکومت اسلامی، یکی از سیاستهای اصلی اش گسترش نسل مسلمانان و تکثیر موحدین در زمین است. به این روایت ارزشمند دقت کنید:

ما يَمْنَعُ الْمُؤْمِنَ أَنْ يَتَّخِذَ أَهْلًا، لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يَرْزُقَهُ نَسَمَةً تُثْقِلُ الْأَرْضَ بِإِلَهِ إِلَّا اللَّهُ
پیامبر خدا: شخص باایمان، نباید از تشکیل خانواده امتناع ورزد؛ (زیرا با این اقدام) امید می‌رود خداوند، فرزندانی روزی او گرداند که زمین را با (أذکار الی مانند تسبیح خداوند و) «لا اله الا الله» گران‌بها سازند. (و باعث گسترش دین خداوند شوند).^۱

۱- نکته دیگر توصیه زیاد و تشویق به تولد فرزند دختر است که علاوه بر اینکه اعتقاد باطل عصر جاهلیت را از بین می‌برد، زمینه این تکثیر جمعیت را بیشتر فراهم می‌نماید. مِنْ يَمْنِ الْمَرْأَةُ أَنْ يَكُونَ بَكْرُهَا جَارِيَةً (پیامبر خدا: از مبارکی زن این است که فرزند نخست او، دختر باشد).^۲

۲- توصیه‌های فراوان به ازدواج با زنان بچه‌زا، هرچند زشت و سیاه نیز موید همان نگاهی است که در فقرات قبل توضیح دادیم. تَزَوَّجُوا بَكْرًا وَلَوْ دَاءً، وَ لَا تَزَوَّجُوا حَسَنَاءَ جَمِيلَةً عَاقِرًا؛ فَإِنِّي أَبَاهِي بِكُمْ الْأُمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ (پیامبر خدا: در ملاک انتخاب همسر دقت کنید و) با دختران باکره و فرزندان ازدواج کنید (هرچند زیبارو نباشند) و با زنان نیکو و زیبارو، اما نازا، ازدواج نکنید؛ چرا که من روز قیامت، در برابر دیگر امت‌ها، (با آنها) به شما افتخار می‌کنم).^۳
شمردن پادشاهای فراوان دنیوی و اخروی برای زنان در ایام بارداری نیز به نظر می‌رسد همان نگاه پیشین را دنبال می‌کند.

^۱ من لا يحضره الفقيه، ج ۳، ص ۳۸۲، ح ۴۳۴۰

^۲ النوادر للراوندي: ص ۱۵۱ ح ۲۲۰

^۳ الكافي، ج ۵، ص ۳۳۳، ح ۲

إِذَا حَمَلَتِ الْمَرْأَةُ كَانَتْ بِمَنْزِلَةِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ الْمُجَاهِدِ بِنَفْسِهِ وَ مَالِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَإِذَا وَضَعَتْ كَانَتْ لَهَا مِنَ الْأَجْرِ مَا لَا تَدْرِي مَا هُوَ لِعِظَمِهِ، فَإِذَا أَرْضَعَتْ كَانَتْ لَهَا بِكُلِّ مَصَّةٍ كَعِدْلٍ عَتَقَ مُحَرَّرٍ مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ، فَإِذَا فَرَعَتْ مِنْ رَضَاعِهِ ضَرَبَ مَلَكٌ عَلَى جَنْبِهَا وَقَالَ: إِسْتَأْنِفِي الْعَمَلَ، فَقَدْ غُفِرَ لَكَ (پیامبر خدا: هنگامی که زن باردار می‌شود، همانند روزه‌دار شب‌زنده‌دار و مجاهدی است که با جان و مالش در راه خدا جهاد می‌کند و هنگامی که فارق شود، پاداشی دارد که نمی‌دانی عظمت آن چه قدر است و هنگامی که شیر بدهد، در هر بار مکیدن، پاداش آزاد کردن یکی از فرزندان اسماعیل علیه‌السلام برای اوست و آن‌گاه که شیردادن تمام شود، فرشته‌ای بر پهلوی او می‌زند و می‌گوید: «عمل را از نو آغاز کن که بی‌تردید، آمرزیده شدی»)^۱

طبق این فرمایشات پیامبر بزرگ اسلام (ص) تکلیف بر تمام منتظران واقعی امام زمان روشن می‌شود. و طلبه‌های عزیز هم برای اینکه از این مقام منتظر واقعی نمانند باید در این زمینه قدم گذارند و هیچ کدام از مشکلات پیش رو نباید انسان منتظر را از هدف اصلی و نهایی خود باز دارد. باید در این راستا ایثار کرد، از خود گذشتگی کرد، و تنها با این نگاه زیبا است که این مسیر با تمام سختی‌ها به بهشتی زیبا در روی زمین تبدیل می‌شود. و تنها راه رسیدن به هدف وزیایی‌های مسیر را با چشم دل دیدن عاشق شدن و با عشق قدم گذاشتن است. ما باید خود را عاشق واقعی صاحب الزمان ببینیم تا بتوانیم خارج از تمام نگاه‌های نا شایسته که به فرزند آوری است. با عشق سرباز امام زمان تربیت کنیم.

در این مقاله در مورد مقوله‌های نقش انتظار در جوانی جمعیت پرداخته شده که تفاوت آن با مقاله‌های قبل در این بوده که آنها به صورت کلی در مورد فرزند آوری و خطر کاهش جمعیت و پیری جمعیت در آینده سخن گفته‌اند اما در این مقاله روشن می‌شود. نقش انسانی که منتظر حجت بی‌الحسن و امام زمان (عج) خود است. چگونه باید از تمام مشکلات اقتصادی و سختی‌های فرزند پروری و جامعه پر از تهاجم فرهنگی که پیش رو است واکثرا از همین سختی‌ها افراد به تک فرزندی یا زندگی بدون فرزند روی آورده‌اند. باید با تمام قدرت در این سختی پیش رود با با قلبی مالا مال از عشق به امام زمان خود با تمام این موارد بجنگد و خود را وقف در راه امام زمان خود کند تا با یاری خدا و نگاه حجت بن الحسن بتواند این مهم را به نحو احسن به سرانجام برساند.

^۱ امالی صدوق، ص ۴۹۶، ح ۶۷۸

نتیجه گیری:

منتظر کسی است که تلاش کند روز به روز به لحاظ روحی، فکری و عملی خود را بیش از پیش شبیه مولای خود کند و این راهی ندارد جز تقویت ایمان، تقوا و فضایل اخلاقی و دوری از گناه. بی تردید این مهم، یک شبه تحقق نمی یابد بلکه لازم است با توکل به خدا و توسل به خود حضرت، به طور تدریجی و مستمر در این راه قدم برداشت.

۱- تلاش برای آماده کردن محیط و جامعه برای ظهور امام زمان (عج) از راه امر به معروف و نهی از منکر و در یک کلام اصلاح طلبی. و در این مقاله امر به معروف که دوستان و نزدیکان باید انجام شود، ترغیب به فرزند آوری و تربیت سرباز برای امام عصر است.

۲- ارتباط با منتظران دیگر و ایجاد روحیه انتظار و تقویت آن در دیگران برای گسترش یاران حضرت و اینکه یاران امام زمان (عج) رو افزایش بدهیم.

۳- ارتباط با حضرت از راه زیارتهایی چون دعای ندبه، آل یاسین، عهد و مانند آن و بعد از خواندن این ادعیه کمک خواستن از ایشان در این امر مهم.

۴- صدقه دادن برای سلامتی پسر فاطمه (س)، حواله نمودن ثواب عبادات برای حضرت. و یکی از صدقه هایی که می توانیم در هر روز انجام دهیم هدیه کردن تمام کارهایی که در طول روز انجام می دهیم به امام زمان و حتی سختی هایی را هم که در دوران فرزند آوری تحمل میکنیم هدیه به آن بزرگوار کنیم.

۵- صبر و شکیبایی در انتظار و امید داشتن به ظهور و ایجاد امیدواری در دیگران. و صبر بر تمام مشکلاتی که در زندگی بر ما وارد می شود به خاطر وجود نازنین آن عزیز با جان دل بپذیریم و پشت سر گذاریم.

۶- ایجاد آمادگی دائم رزمی. و دغدغه ما مادران مذهبی باید این باشد که ما تربیت کننده سرباز ولایت باشیم.

در یک جمله کسی می تواند خود را منتظر بنامد که در لحظه لحظه زندگی خود، وظیفه و تکلیفی را انجام دهد که امام زمان (عج) در آن لحظه انتظار دارد؛ بی تردید چنین شخصی هیچ گاه فکر گناه و معصیت به خود را نمی دهد و در مقابل، هیچ واجبی از او فوت نمی شود. فضایل و سجایای اخلاقی منتظر امام زمان (عج) به گونه ای است که هر کس او را ببیند خواهد دانست که محبت واقعی آقا در دل او جا گرفته است.

نکته مهمی که بیان دوباره آن ضروری به نظر می رسد آن است که از وساوس شیطان در این راه نباید غافل بود. شاید بزرگترین و خطرناکترین وسوسه و فریب شیطان ایجاد روحیه یأس باشد. چنانکه گفته شد نکات مذکور را یک شبه نمی توان بدست آورد. بی تردید هر کس توان و استعدادهایی دارد و امام زمان (عج) از هر فرد به همان اندازه توقع و انتظار دارد، پس باید با پشت پا زدن به اغواهای شیطان، به خدا توکل نمود، از اهل بیت استمداد کرد، یا علی گفت و تلاش کرد تا هر روز بیشتر و بهتر از دیروز وظایف منتظر واقعی مولایمان امام زمان (عج) را انجام دهیم.

منابع قرآنی:

*قرآن

*نهج البلاغه

*نهج الفصاحه

کتابهای عربی:

۱- الکافی، محمد بن یعقوب کلینی (م ۳۲۸ یا ۳۲۹ ه.ق) جلد ۸، چاپ چهارم: تهران، دار کتب السلامیه، ۱۳۶۵.

۲- کمال الدین و تمام النعمه، ابو جعفر محمد بن علی بن الحسین، معروف به ابن بابویه و شیخ صدوق، جلد، چاپ اول، قم، سازمان چاپ و نشر دار الحدیث، ۱۳۸۰

۳- بحار النوار - محمد باقر مجلسی، معروف به علامه مجلسی - جلد ۱۱۰ - چاپ سوم، بیروت، ۱۴۰۳ ه.ق

کتابهای فارسی:

۱- دادگستر جهان، ابراهیم امینی، چاپ هجدهم، قم، شفق، ۱۳۷۸

۲- امام و مهدویت - جلد ۲، چاپ اول، قم، انتشارات اسلامی، ۱۳۶۵.

۳- خورشید مغرب، محمد رضا حکیمی، چاپ اول، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۲.

سخنرانی ها:

۱- فرزند آوری در کلام مقام معظم رهبری، بسیج جامعه پزشکی، ۸ بهمن ۱۴۰۱.

۲- اهمیت فرزند آوری در کلام رهبر معظم انقلاب، فرزند نیکو از سعادت انسان است، ۵ آذر ۱۳۹۹.